

ПОНЯТТЯ ПРОМИСЛОВОГО РАЙОНУ ТА ІСТОРІЯ ЙОГО ВИВЧЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКО – ВОЛИНСЬКОГО ВУГІЛЬНОГО БАСЕЙНУ)

Постановка проблеми в загальному вигляді. Промисловість - провідна галузь народного господарства, що визначає розвиток, розміщення і територіальну організацію всіх інших галузей матеріального виробництва, невиробничої сфери і населених місць. Під впливом промисловості виникають нові міста, селища міського типу, освоюються нові джерела сировини, палива й енергії, розвивається система шляхів сполучення. Саме тому районування промисловості необхідно розглядати як засіб вдосконалення територіальної організації продуктивних сил суспільства і метод наукового вивчення системи індустріальних районів, вузлів, центрів.

Львівсько-Волинський вугільний басейн зароджувався в контексті економічної політики тодішнього Союзу і пов'язувався для створення паливної бази для потреб західних областей України, Прибалтики, Білорусі, Молдови. Раніше вугілля сюди доставляли з Донбасу і Польщі. Зараз басейн є паливною базою виключно Західної України і потребує реорганізації. Отже, основною проблемою є трансформація і реорганізація структури промисловості Львівсько-Волинського вугільного басейну.

Ситуація яка склалася з Львівсько-Волинським вугільним басейном є мало вивчена і потребує втручання науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Головним районоутворюючим фактором прийнято вважати географічний поділ праці, в результаті якого кожна галузь закріплюється за певними районами країни. Географічний розподіл праці глибоко проаналізовано М.М.Баранським, який розглядав цей процес як просторову форму суспільного розподілу праці. [1]

На думку С. І. Іщука, важливий фактор промислового районоутворення - територіальна концентрація. На відміну від галузевої концентрації, що виражається у зосередженні виробництва на великих підприємствах, територіальна концентрація - це процес зосередження промислових підприємств на певній території (в межах мікрорайону, мезо- або макрорайону). [5, с. 117].

У 2001 році виходить з друку книга Володимира Вербиченка "Львіввугілля: тепло "сонячного каменю". Це праця є унікальною своїми фотографіями, картосхемами і статистичними даними. У ній розповідається як про Львівсько-Волинський вугільний басейн загалом так і про кожен шахту окремо.

Постановка завдання Практичне вирішення завдань промислового районування великою мірою пов'язане з формуванням промислових районів і вузлів та прогнозування їх розвитку. Метою створення промислових комплексів районного і вузлового виду є раціональне освоєння території, природних, матеріальних і трудових ресурсів, а також досягнення додаткового економічного ефекту за рахунок взаємозв'язаного розміщення промислових об'єктів та інфраструктури. Слід розглянути еволюцію Львівсько-Волинського вугільного басейну, прослідкувати зміни які відбулися, запропонувати трансформувати і реорганізувати структуру промисловості Львівсько-Волинського басейну, адже в такому стані як зараз басейн не може функціонувати. Для того щоб змінити структуру промисловості басейну потрібні інвестиції, як вітчизняні так і з-за кордону. Також потрібне втручання держави загалом і міністерства палива та енергетики зокрема, тому що самі підприємства басейну не зможуть вийти із скрутного становища.

Основний матеріал дослідження: Процес концентрації промислового виробництва тісно пов'язаний з його комбінування - розвитком стійких технологічних зв'язків у системі

підприємств-комбінатів та між різними підприємствами, що розміщені блоками. Комбінування сприяє комплексуванню промислового виробництва завдяки розвитку технологічних зв'язків в разі послідовної обробки сировини та виробничих відходів, а також зв'язків між взаємодіючими галузями. Комбінування і концентрація промисловості тісно взаємопов'язані, бо в ряді галузей (чорна металургія, хімія, текстильна промисловість) завдяки розвитку виробничих зв'язків на основі комбінування зростає концентрація виробництва, формуються потужні локальні промислові комплекси.

Важливими факторами промислового районоутворення є спеціалізація і кооперування виробництва. Спеціалізація викликає значні зміни у розміщенні промисловості: з одного боку, вона розділяє підприємства з певним виробничим профілем, а з іншого - приводить до концентрації спеціалізованих підприємств у межах промислового комплексу. Якщо спеціалізація диференціює розміщення промислових підприємств, то кооперування, навпаки, інтегрує спеціалізовані підприємства у промислових центрах, вузлах і районах. Очевидно, що спеціалізація і кооперування виконують важливу комплексуючу роль в процесі формування промислових районів.

Промислове районоутворення перебуває під впливом природних факторів завдяки яким промислові підприємства тяжіють до джерел мінеральної сировини, водних, гідроенергетичних, лісових та інших ресурсів. Так, завдяки заляганням покладів мінеральної сировини сформувалися відомі промислові райони - Донбас, Придніпров'я, Львівсько-Волинський. Якщо мінерально-сировинні ресурси відіграють ключову роль у формуванні будь-якого району, то такі утворення називаються промисловими комплексами мінеральної орієнтації.

Необхідно також враховувати демографічні фактори промислового районоутворення (чисельність населення, його функціональну структуру, трудові ресурси і рівень їх кваліфікації) [1, с. 118]. В районах з високою густиною населення і значними трудовими ресурсами створюються сприятливі передумови для розвитку трудомістких галузей промисловості, а в районах з дефіцитом трудових ресурсів, навпаки, трудомісткі виробництва розвивати недоцільно.

Оцінюючи найважливіші фактори промислового районоутворення, необхідно зазначити, що промислові райони формуються у певних соціально-економічних умовах, які мають вирішальний вплив на їх розвиток. Природні умови і ресурси - це та об'єктивна основа промислового районоутворення, завдяки якій формуються промислові центри і вузли ресурсної орієнтації. Вони опосередковано впливають на районоутворення, однак у багатьох випадках цей вплив буває досить сильним. Зокрема завдяки природним мінеральним і сільськогосподарським ресурсам складається виробничий напрямок спеціалізації господарства, формується структура вивезення і ввезення певних видів продукції.

Промислове районоутворення базується на основних принципах (загальновизнаних положеннях, правилах), якими необхідно керуватися. Дотримання основних принципів промислового районування - це обов'язкова умова наукового і практичного напрямків дослідження. Принципи промислового районування розроблюються на основі об'єктивних закономірностей районоутворення і виступають як конкретна форма їх прояву. Закономірності є критеріями більш загального порядку. На основі їх виявлення формулюються певні закони.

Загальним принципом промислового районування, на думку С.І. Іщука, є принцип об'єктивності. Його суть зводиться до того, що будь-який промисловий район має об'єктивну основу - територіально-промисловий комплекс. Використання цього принципу дозволяє виділити райони, що існують у реальній дійсності, тобто об'єктивно [1, с. 118]. Отже, завдання дослідника полягає в тому, щоб на основі об'єктивної картини розміщення промислового виробництва виявити форми його територіального зосередження - центри, вузли, райони.

Одним з важливих принципів промислового районування є економічний. Він передбачає досягнення економічних вигод шляхом підвищення продуктивності праці в системі виділення районів, вузлів і центрів за рахунок найбільш раціонального використання їх матеріальних, природних і трудових ресурсів, а також вигод економіко-географічного положення. Економічний принцип передбачає комплексний розвиток промислових районів і вузлів, їх спеціалізацією в масштабах усієї країни.

Виділяючи промислові райони, необхідно враховувати три періоди їх формування - минулий, сучасний і майбутній. До цього зобов'язує нас принцип розвитку. Відомо, що цьому принципу велику увагу приділяв М.М. Колосовський, який виділив п'ять ступенів розвитку господарства економічних районів: резервні території, райони піонерного (в початковій стадії) економічного розвитку, райони розвитку великих осередків господарства, райони потужних осередків господарського розвитку, сформовані райони. Принцип розвитку не входить у протиріччя з принципом об'єктивності, бо промислові райони завжди проходять певні стадії в процесі свого становлення [6, с. 221].

Виключно важлива роль в разі виділення промислових районів надається принципу промислового тяжіння (гравітації). Територія промислового району завжди формується навколо районоутворюючого ядра. Особливо це характерно для промислових вузлів, що мають зону впливу ядра на периферію. Ядрами промислових районів виступають великі районоутворюючі центри - локальні промислові комплекси. Поблизу великих центрів розміщені міста, селища міського типу, що входять, як правило, в зону абсолютного тяжіння (мають інтенсивні трудові, виробничі, побутові зв'язки з ядром). Часто вони виконують роль супутників великих промислових міст із значною маятниковою міграцією. Однак границі промислових районів проводяться за межами зони переважного тяжіння, бо вони складаються з урахуванням адміністративних кордонів. Виділення промислових районів у межах обласних адміністративних утворень сприяє раціональному територіальному управлінню і прогнозуванню їх розвитку [5, с. 119]. Адміністративне оформлення промислових районів вказує на необхідність врахування єдності адміністративно-територіального поділу і промислового районування.

Слід зазначити, що адміністративний принцип виділення промислових районів може бути застосований лише для інтегральних (багатогалузових) утворень. Відносно галузових спеціалізованих районів він не діє, бо вони можуть охоплювати ареали підприємств спеціалізованих галузей, що виходять далеко за межі адміністративних одиниць. На основі промислового тяжіння виділяється також принцип локалізації (компактності) промислових районів і вузлів. Локалізоване розміщення промислових об'єктів веде до зниження витрат енергії, сировини, транспорту, інфраструктури. За відповідної сумісності промислових підприємств можна говорити про ефективність локальних і регіональних промислових комплексів.

Промисловий район – це інтегральний економічний район з переважаючим значенням промислового виробництва як головної галузі виробничої спеціалізації [7]. Територіальну структуру промислового району складають промислові вузли, промислові центри і промислові пункти з розвинутою інфраструктурою.

Таксономічна система промислового районування охоплює такі одиниці: промисловий пункт, промисловий центр, промисловий вузол і промисловий район.

Окремі таксони відрізняються один від одного кількістю і якістю. Однак між всіма таксономічними одиницями від промислового пункту до промислового району існують взаємозв'язки. Так, промисловий пункт у міру насичення виробничими об'єктами може перерости у промисловий центр, а останній з часом за сприятливих умов розвитку переростає у промисловий вузол. Система взаємопов'язаних пунктів, центрів і вузлів утворює промисловий каркас територіальної структури промислових районів.

Слід зауважити, що промисловий район розглядають також як галузевий економічний

район, який утворюється поєднанням і виробничими взаємозв'язками підприємств однієї або кількох галузей промисловості. В Україні чітко визначилися вугільно-металургійний, металургійний, залізорудний, нафтогазовий, лісопромисловий, бурякоцукровий, олійницькі, плодоовочеконсервні та інші галузеві промислові райони.

Спробуймо розглянути територіальну структуру промислового району. Як зазначалося вище, територіальну структуру промислового району складають промислові вузли, промислові центри і промислові пункти. На думку Е. Алаєва, промисловий вузол – блок промислових підприємств, які мають між собою виробничі зв'язки[8, с. 12].

Промисловий вузол – зосередження на обмеженій території виробничо-територіального поєднання підприємств, що склалося історично або формується планомірно. Підприємства промислового вузла об'єднані між собою економічними і виробничими зв'язками, єдиною виробничою та соціальною інфраструктурою.

Це забезпечує в межах промислового вузла ефективніше використання економічних і природних ресурсів, застосування ресурсозберігаючих і безвідходних технологій і в кінцевому результаті – ефективніший випуск промислової продукції порівняно з окремо розміщеними підприємствами.

Промисловий вузол охоплюють один значний або кілька близько розташованих промислових центрів і промислових пунктів у межах локальної системи розселення. Економічні та виробничо-технічні зв'язки між підприємствами промислового вузла проявляються у спільності використання місцевих природних і трудових ресурсів, єдності допоміжних підприємств, комунікацій, кооперуванні, комбінуванні виробництва. В Україні склалися історично і формуються понад 70 промислових вузлів у всіх економічних районах. Найбільшими промисловими вузлами є Донецько-Макіївський, Криворізький, Запорізький, Дніпропетровський, Дніпродзержинський, Київський, Харківський.

Промисловий центр – місто або селище міського типу, де зосереджено кілька промислових підприємств, які є основною спеціалізованою містоутворюючою галуззю; одна з територіальних форм промислово-територіальних комплексів[7].

Промисловий центр і промислові пункти в економічній географії розглядаються як точкові територіально-виробничі комплекси (ТВК) або їхні зародки, які виникають на основі елементарних виробничих комплексів. Поряд з основною промисловою центри виконують і інші народногосподарські функції – адміністративні, політичні й організаційно-господарські відносно навколишньої території (торговельно-розподільчі, управлінські, культурно-освітні тощо). Промислові центри бувають великі, середні і малі. критерії визначення цих груп – обсяг промислової продукції, чисельність зайнятих у промисловості, вартість основних промислових виробничих фондів. Застосовують і показник кількості жителів. За галузевою спеціалізацією розрізняють гірничопромислові, металургійні, машинобудівні, лісопромислові та інші центри.

Серед них виділяють більш диференційовані види промислових центрів за належністю підприємств до тієї чи іншої конкретної галузі промисловості. Промислові центри бувають одногалузеві, малогалузеві, а також багатогалузеві, які часто стають промисловими вузлами. На Україні (1990) з 436 міст переважно промислові функції мали понад 240, з них багатогалузеві промислові центри (частина зайнятих у промисловості понад 30%) становили 49%, малогалузеві – 31%, одногалузеві – 20%. До останніх належать малі і невеликі міста з населенням до 50 тисяч осіб, в яких розвинута лише одна галузь.

Промисловий пункт – промислове підприємство разом з поселенням, яке виникло при ньому. В географії розглядається як приклад простого (елементарного) виробничого комплексу. Здебільшого такі промислові пункти складаються з одного підприємства і пов'язаних з ним елементів невиробничої сфери. На відміну від промислового центру промисловий пункт, як правило, не має тісних економічних зв'язків з навколишньою територією.

Численні промислові пункти формуються при кількох дрібних підприємствах або при великих сучасних новобудовах. Останні здебільшого у процесі розвитку перетворюються на значні промислові центри. Близько розташовані промислові пункти (в зонах промислових агломерацій зливаються, утворюючи міста, які потребують значних містобудівних реконструкцій. Вони характерні для гірничопромислових районів України, зокрема Донбасу (Луганська та Донецька області).

Висновки і перспективи

Отже, промисловим районом є інтегральний економічний район з переважанням промислового виробництва, територіальну структуру якого складають промислові вузли, промислові центри і промислові пункти.

Зважаючи на те, що Україна найближчим часом не зможе, з ряду причин, збільшити видобуток альтернативних вугіллю енергоносіїв (нафти та газу), головним завданням стає збільшення вугледобутку до 150 млн. тонн на рік з забезпеченням цінової конкуренції на світовому ринку і доступу до нього. Це вимагає скорочення собівартості вугілля шляхом залучення інвестицій на перспективні шахти, закриття безперспективних (біля 60 з 190 діючих шахт), доля яких в загальному вугледобутку незначна (3-4%). Усі ці проблеми стосуються Львівсько-Волинського вугільного басейну.

Література:

1. Баранський Н. Н. Экономическая география // Экономическая картография. – М.: География, 1956.
2. Вербиченко Володимир “Львіввугілля: тепло “сонячного каменю” – Львів, 2001. –255с.
3. Довідник директора шахти /За ред. Я.Наливайка – Львів, 2001. –176с.
4. Заставний Ф.Д. Край вугілля, нафти, газу. –Львів, 1961. –182 с.
5. Іщук С. І. Географія промислових комплексів. – К.: ІСДО, 1993. – 136 с.
6. Колосовский Н. Н. . Теория экономического районирования. – М.: Мысль, 1969. – 336 с.
7. Географічна енциклопедія України / В 3-х томах. – К.: УРЕ, 1989, 1990, 1993.
8. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.

Summary:

A. Manko. A CONCEPT OF INDUSTRIAL AREA AND HISTORY OF ITS INVESTIGATION.

Urgent problems of transformation of industrial structure of Lviv – Volyn Coal Basin have been considered. Basic conceptions of investigation of an industrial area and history of its investigation have been represented.